

УДК 39 (477)»1890/1939»

ББК 63.3-7

ЖИТЛО СІЛЬСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ В ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – 30-ТІ РР. ХХ СТ.)

О. Я. Баран

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра етнології і археології; 76025, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57*

У статті проаналізовано житло галицького сільського педагога наприкінці ХІХ – 30-х рр. ХХ ст., а саме особливості планування та інтер'єру оселі, господарські забудови на території двору. На думку авторки, в помешканні вчителя поєднувалися європейські модні тенденції і традиції народної архітектури.

Ключові слова: сільський учитель, житло, інтер'єр, Галичина.

В історичній та педагогічній літературі нагромадилося вже чимало матеріалів про культурно-освітню й суспільно-політичну діяльність галицьких учителів. Ще більше написано про життєвий шлях та громадську активність окремих персоналій. Незважаючи на це, чимало питань, пов'язаних із повсякденним побутом представників педагогічної сфери, й досі залишається малодослідженими і невідомими для широкого загалу. До них, зокрема, належать особливості планування й інтер'єру житла сільського вчителя в Галичині наприкінці ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.

Ця проблема не знайшла належного відображення в наукових працях, за винятком монографії львівського дослідника А. Данилюка «Поклонися народному зодчому: Етнографічні нариси про народну архітектуру України» [8]. У ній автор проаналізував типову для кінця ХІХ ст. сільську школу, особливості планування й умеблювання помешкання вчителя. Однак широка джерельна база, представлена головним чином повідомленнями в часописах, а також спогадами і художніми творами сучасників, дозволяє скласти цілісну картину уявлень про побут сільських педагогів у Галичині.

Насамперед слід зауважити, що не можна робити однозначні висновки щодо умов проживання всіх учителів, адже одна частина освітян мешкала при школах чи в селянських домівках, а інша мала власні оселі. Залежно від цих обставин складалися і їхні житлові умови.

У другій половині ХІХ ст. школи в Галичині зводили за стандартними планами: довгий коридор завширшки на всю будівлю; з одного боку розташовувався один, а в більших спорудах – два класи, з іншого – житло вчителя. Наприкінці ХІХ ст. планування шкіл ускладнилося: з обидвох боків коридору розміщувалися класи, в кінці коридору – вхід до кухні вчителя, а по боках кухні – дві кімнати [27, с. 457]. Ці кімнати переважно були невеликих розмірів (згідно з планами шкільних будин-

ків керівникам початкової школи виділяли кухню і дві кімнати площею 14–16 м²) [35, с. 19].

Подібне планування шкіл, коли з одного коридору можна було зайти до класу і помешкання вчителя, призводило до низки незручностей. Як писав Д. Дмитерко у статті «Практична гігієна шкільна», вміщеній у часопис «Учитель» за 1892 р., «...личности належачі будь до родини учителя, будь гості, запрошені, через часте рипанеся, з хати і до хати учителя, перешкоджають науці в клясі, менше при замкнених, а більше при отвертих дверцях кляси» [11, с. 134]. Далі автор навів і інший бік проблеми: «Гості, які би коли небудь трафилися учителеви, викликають цікавість у дітей шкільних і они або встають в лавках або і вибігають аж до сїней щоби і собі привитати гостя хоть роззявленим ротом, при тім добре уважають на захованеся і кождий рух так учителя як і чужих осіб, з чого потім роблять всілякі заключеня... До того бувають і такі випадки, що цікаві діти через дірку від ключа зазирають до комнати учителя і контролюють его чинність» [11, с. 134].

Отже, як бачимо, поєднання в одному приміщенні навчального закладу і домівки для педагога було не найкращим варіантом. Однак воно дозволяло вчителеві не шукати місця квартирування в селян у разі відсутності власного житла (це у свою чергу могло тягнути за собою ще більші побутові незручності) й не вимагало зайвих витрат часу для того, щоб дістатися до місця роботи.

Саме таке планування має школа із с. Бусовиська Старосамбірського району Львівської області, яка експонується в Музеї народної архітектури і побуту м. Львова. Вона зведена за допомогою зрубною техніки. Зовні стіни небілені. Чотирихилий гонтовий дах з фасадного і тильного боків доповнюється двома півкруглими горищними віконцями. Головний вхід у приміщення веде з двору через ганок, який декорований різьбленими дошками з ромбовими закінченнями [8, с. 49].

Школа складається із класної кімнати, коридору і житла вчителя, яке включає вітальню, спальню і кухню. Інтер'єр помешкання педагога є типовим для того часу і свідчить про невибагливість його власника. Зокрема, у вітальні стоять: дерев'яна шафа, великий квадратний стіл з кріслами, етажерка, канапа, столик із швейною машинкою. Стіни прикрашають портрет Тараса Шевченка й різноманітні пейзажі. У спальні розміщені ліжка і різьблена скриня з одягом, на стіні висять: дзеркало, ікона і картини. Внутрішнє облаштування кухні також досить просте і традиційне: дерев'яний стіл, лави, кренс (шафа для посуду), мисник тощо [8, с. 50].

Загалом школа, виставлена в музеї, справляє позитивне враження, однак переважна більшість тогочасних сільських навчальних закладів не відповідала елементарним санітарно-епідеміологічним вимогам. Іноді уроки проводилися в одному приміщенні з корчмою чи навіть у морзі [28, с. 57; 30, с. 5]. Чимало шкоди завдала і Перша світова війна. Наприклад, староста в Перемишлі 15 серпня 1919 р. звітував, що в повіті під

час бойових дій знищено 35 шкіл, з яких 27 тимчасово поміщено в дерев'яних бараках, а решта не діють [2, арк. 20 зв.].

Помешкання освітян зазвичай вирізнялося своєю убогістю і простотою елементів інтер'єру. Письменник М. Ломацький так описував хату вчителя В. Поліщука у присілку с. Космача на Гуцульщині: «У гуцульській хатині з малими віконцями приміщена була “школа”. По другому боці сіней мав Поліщук кімнату для себе. Меблі в ній: простий столик і стілець, ліжка, збите з дощок і сінник на ньому, шафку подарував йому сусід гуцул. Оце і усе» [18, с. 29].

Не кращими були побутові умови вчителів і в інших регіонах. Зокрема, вчитель з Волині так описував своє помешкання: «Та (школа – О. Б.) без вікон і без дверей... Простісінька, занедбана селянська хатка. Перше її наймали мандрівні цигани, а тепер громада обернула на школу. Те, що зветься кімнаткою учителя, в моїй школі такої розкоші немає, а є якась комірка в два кроки завширшки і чотири завдовжки, з одним віконцем, без підлоги і без штукатурки» [14, с. 199].

Окремі уявлення про умови праці і проживання тогочасного вчительства дають спогади видатної галицької поетеси і педагога Уляни Кравченко. Вона мешкала й навчала дітей в абсолютно непристосованому для цього приміщенні поблизу сільського кладовища: «Низька хижа, дах колись був соломою накритий; від сторони цвинтаря пів стіни впало. Мале віконце заложене чорним папером. Стелі не було, а в стрісі діри, протяг» [16, с. 289–290].

Як раніше зазначалося, окремі педагоги наймали житло у селян. Такий випадок згадується в оповіданні «Пан Подільський», опублікованому в часописі «Учительське Слово» за 1926 р. Автор так описав світлицю сільського вчителя Романа Подільського: «... в куті стояло дубове, модне ліжка, а при нім одинокі крісло... Недалеко ліжка, під вікном, стояв столик, заложений книжками, зшитками та часописами, які творили безладну піраміду... Неподалік ліжка стояла шафа, коло неї дерев'яна умивальня, трошки оподалік великий плетений кіш покритий старою споловілою капою, ось і все умебльованне “молодого пана”. Доповненне творили три “святі” образи мабуть власність господарів, – кілька фотографій без рамок на стінах, більше і менше дрантиві котиліони на диванчику над ліжком, та оболочені черевики, які тинялися коло ліжка» [5, с. 15–16].

Через політику частих ротацій кадрів, практиковану шкільними властями щодо патріотично налаштованих педагогів, освітяни здебільшого не мали можливості облаштувати свій побут у одному й тому ж населеному пункті і налагодити повноцінне господарське життя. Наприклад, у злиднях жив учитель Ю. Бурбела, який за період від серпня 1909 р. по вересень 1911 р. сім разів змінив місце роботи і проживання [13, с. 4].

Згідно з урядовими розпорядженнями педагог мав право змінити місце праці за власним бажанням, а переведення «із службових поглядів» дозволялися тільки у винятковому випадку, наприклад, через аморальну поведінку чи реорганізацію школи [22, с. 2; 32, с. 97–98]. Нато-

мість освітян переводили навіть за ведення діловодства в кооперативі, головування в товаристві «Сільський господар», організацію антиалкогольної кампанії чи заснування церковного хору [1, арк. 16 зв.; 7, с. 4; 21, с. 7; 26, с. 1].

Незадовільні побутові умови закономірно призводили до погіршення здоров'я освітян (особливо небезпечним і поширеним серед учительських кіл захворюванням був туберкульоз). Про катастрофічний стан у системі охорони здоров'я свідчить той факт, що за даними урядової статистики на 100 вчителів до 15-ти років стажу доживало 78, до 20-ти – 44, до 30-ти – 12, до 35-ти – тільки семеро чоловік [17, с. 367]. До сорокарічного стажу доживали одиниці: станом на 1896 р. у всій Галичині налічувалося тільки 50 таких педагогів [34, с. 124]. Особливо високий рівень смертності спостерігався серед учителів молодого віку: із 100 випадків 27 припадало на осіб, які ще не пропрацювали і десяти років [17, с. 367]. Отже, фактично кожен четвертий освітянин помирав у досить молодому віці.

У 20–30-х рр. ХХ ст. становище педагогів не зазнало суттєвих змін на краще. За твердженнями дослідника В. Чоповського, в цей період українське вчительство було найприпиненіше духовно і найгірше забезпечене матеріально [29, с. 17]. «Ті ненормальні відносини, – писала газета «Рідна школа» в 1936 р., – спричиняють велику смертність: межі 20–30 роками смертність серед учителів є більша, ніж в найбільш небезпечній службі, в летунстві» [15, с. 20].

Однак хай яким складним було становище тогочасних педагогів, вони проживали в кращих побутових умовах порівняно з більшістю селян. За даними статистики на кінець 30-х років ХХ ст. 59 % селян на території Польщі мешкало в однокімнатних приміщеннях (на кімнату припадало не менше п'яти осіб) і тільки 29 % – у двокімнатних [31, с. 6]. До того ж селяни використовували хату як місце для утримання взимку молодняка худоби, виконання різноманітних господарських робіт. Розглядаючи цю проблему, газета «Правда» за 1937 р. робила наголос на тому, що «одна хлопська кімната служить рівночасно за спальню, кухню, їдальню, комірку, дитячу світлицю, курник, а часто навіть за хлів» [31, с. 6].

Існували школи, де умови проживання освітян були забезпечені навіть на досить високому рівні. Зокрема, житло вчителя при школі в с. Микуличині Надвірнянського повіту включало чотири вмебльовані кімнати, кухню і комору [3, арк. 23 зв.]. Практично такий же побут сільського педагога відображено в «П'есі з учительського життя» відомого галицького письменника і вчителя за фахом Павла Кирчева. Зокрема, описуючи хату головного героя твору «управителя» (директора) школи Сильвестра, автор згадує стіл, софу, плетені крісла, комод, етажерку з книжками, бюро, підставку з вазонами для квітів тощо [4, арк. 2].

Не слід нехтувати і ту обставину, що на характер внутрішнього облаштування хати чималою мірою впливали не тільки рівень заможності і матеріального добробуту власника, але й коло його вподобань. На-

приклад, житло активного збирача й упорядника гуцульських старожитностей із с. Головів Луки Гарматія справляло на сучасників більше враження етнографічного музею, аніж домівки вчителя [6, с. 72].

У більш-менш заможних галицьких освітян, які мешкали у власних домівках, активніше впроваджувалися зміни інтер'єру оселі. Вікна в їхніх помешканнях, як правило, відзначалися великими розмірами і подвійною конструкцією. Традиційну піч, яка зазвичай займала четверту частину кімнати, поступово замінила кухонна плита («бляда»).

Багато вчителів не обмежувалося поліпшенням власного побуту й агітувало селян також зводити нові, комфортніші житла. В такий спосіб вони популяризували серед населення основні складники здорового способу життя, що відповідно позитивно відбивалося на зменшенні ризику інфекційних захворювань і дитячої смертності.

Поряд з удосконаленням планування осель значної модернізації в домівках учителів зазнали меблі. Так, замість лав, які широко побутували в селянських оселях, використовували ліжка, застелені килимами, а скринь – комоди з кількома висувними шухлядами. Функції традиційного мисника виконувала шафа-буфет. На початок ХХ ст. обов'язковим елементом інтер'єру світлиці кожного більш-менш заможного інтелігента, а подекуди і багатого селянина стало фортепіано.

Свої особливості мала постіль: на ліжко за міщанськими зразками ставили матраци, зверху застеляли ковдрою чи килимом, підшитим простирадлом (селяни ж зазвичай вкривалися веретою, а зверху – кожухом). Вікна завішували шторами, а стіни – килимами. Не забували вчителі і про вироби місцевих майстрів, тому для оздоблення кімнат часто використовували вишивки й народні тканини [8, с. 50].

Невід'ємними складниками інтер'єру також були старовинні ікони і картини. Як правило, на стінах вивішували портрети українських письменників чи гетьманів. Художні зображення видатних осіб користувалися популярністю серед інтелігентних кіл, у тому числі і педагогів, що відповідало модним тенденціям і йшло в одному руслі з діяльністю громадських організацій, які заохочували селян до придбання портретів Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича та інших [20, с. 109]. Ще однією характерною рисою домівки вчителя, як зрештою і всієї сільської інтелігенції, вважався годинник (у той час як для більшості селян були «рано годинником когут, увечері – кури, в обід – сонце») [10, с. 11].

Характер облаштування помешкань учителів змінювався під впливом тогочасної моди. Так, у 30-х роках ХХ ст. намітилася тенденція до спрощення предметів хатньої обстановки: в нових меблях почали переважати прямі лінії, зникли зайві прикраси й орнаменти, притаманні попереднім стилям [9, с. 9; 25, с. 7]. Великі ліжка замінили більш компактніші тапчани, а високі і масивні кресенци – низькі й широкі шафи, що зовнішнім виглядом нагадували селянські скрині [19, с. 13–14; 23, с. 9; 24, с. 7].

Крім хати, на території садиби могли розташовуватися різні господарські забудови, адже зазвичай управителеві школи чи самостійному вчителю громада виділяла щонайменше морг орної землі для власного вжитку [33, s. 19; 36, s. 1]. Ці споруди традиційно поділяють на декілька груп: для утримання свійських тварин і птиці (стайня); зберігання продуктів сільського господарства (комора, стодола); розміщення реманенту й транспортних засобів (возівня чи колешня) [12, с. 238]. Кількість і величина таких будівель залежали від рівня заможності власника, а також типу господарських занять, яким він надавав перевагу.

Біля хати розміщувався квітник, який попри естетичну функцію виконував роль ще й домашньої аптеки. Неповдалі основних забудов часто був сад із пасікою. Усі споруди двору оточувала огорожа, яку зазвичай зводили з вертикально збитих дощок. Іноді її робили у вигляді муру з каміння.

Таким чином, наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст. багатьом галицьким педагогам для проживання відводили частину шкільного приміщення, інші ж знімали помешкання в селян чи мали власні домівки. Останні перебували в найвигідніших умовах. Будинки вчителів середнього й високого рівня достатку порівняно із селянськими хатами відзначалися просторішими кімнатами, великими вікнами та низкою інших переваг. Елементи внутрішнього облаштування житла освітян поєднували як основні риси селянського побуту, так і новітні тенденції європейської культури.

Література

1. Центральний державний історичний архів у м. Львів (далі – ЦДАЛ), ф. 179, оп. 6, спр. 1251. – 18 арк.
2. ЦДАЛ, ф. 567, оп. 1, спр. 76. – 26 арк.
3. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (відділ рукописів) (далі – ЛНБ НАН України (відділ рукописів)), ф. 11, спр. 501, п. 53. – 79 арк.
4. ЛНБ НАН України (відділ рукописів), ф. 153, спр. 14, п. 1. – 15 арк.
5. Вусай. Пан Подільський // Учительське Слово. – 1926. – Ч. 6. – С. 15–21.
6. Гнатюк В. Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського // Учитель. – 1925. – Т. 1. – С. 66–81.
7. Годі мовчати: З приводу перенесення українського вчительства // Новий час. – 1930. – Ч. 141. – С. 4.
8. Данилюк А. Поклонися народному зодчому: Етнографічні нариси про народну архітектуру України. – Львів: Свічадо, 1995. – 64 с.
9. Дашиничева К. Старі й нові меблі // Нова хата. – 1932. – Ч. 10. – С. 9.
10. Дівчата, ану, може б ви це направили // Жіноча воля. – 1936. – Ч. 15–16. – С. 11.
11. Дмитерко Д. Практична гігієна шкільна // Учитель. – 1892. – Ч. 9. – 1 (13) мая. – С. 133–135.

12. Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. С. А. Макарчука. Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
13. З горя галицького учительства // Діло. – 1912. – Ч. 93. – С. 4.
14. Іван Волинець. З учительського життя: Нарис // Учительський Альманах. – Коломия, 1910. – С. 199–201.
15. Катастрофальний стан народнього шкільництва в Польщі // Рідна школа. – 1936. – Ч. 2. – С. 20–21.
16. Кравченко У. Спогади учительки. – Коломия: Накладом «Загальної книгозбірні», 1936. – 316 с.
17. (Л.) В справі управилення учительської платні // Учитель. – 1906. – Ч. 24. – С. 367–370.
18. Ломацький М. Українське вчительство на Гуцульщині. – Торонто, 1958. – 72 с.
19. Модерна хатня обстановка // Жіноча доля. – 1935. – Ч. 4. – С. 13–14.
20. Молоде село: Підручник для сільської молоді / Ред. колегія: Д. Палі́їв, А. Пясецький, О. Тарнович. – Львів: Накладом видавничої кооп. «Батьківщина», 1934. – 129 с.
21. Недоля українського вчительства // Діло. – 1938. – Ч. 185. – С. 7.
22. Незавидна доля // Учительське слово. – 1925. – Ч. 3. – С. 2.
23. Оля. Із нових помешкань // Нова хата. – 1933. – Ч. 1. – С. 9.
24. О. Ш. Новітні помешкання // Нова хата. – 1929. – Ч. 1. – С. 7.
25. С. Модерне уладження мешкань: їх доцільність та український характер // Нова хата. – 1934. – Ч. 10. – С. 7.
26. Струтинській М. Українське учительство в сучасний момент // Діло. – 1928. – Ч. 146. – С. 1.
27. Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С. П. Павлюка. 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004. – 570 с.
28. Федорович К. Українські школи в Галичині у світлі законів і практики. – Львів: Накладом секретаріатів українських партій: Трудової, Радикальної і національної роботи. – 94 с.
29. Чоповський В. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1941 рр.). – Львів: Край, 1993. – 164 с.
30. Школа в трупарні на цвинтари // Діло. – 1912. – Ч. 4. – С. 5.
31. Як мешкають люди на селі // Правда. – 1937. – Ч. 34. – С. 6.
32. Błaszczynski K. Stosunki służbowe nauczycieli. – Poznan, 1929. – 239 s.
33. Chmielinska A. Oswiata i praca społeczna w Galicyi. – Warszawa, 1914. – 49 s.
34. Homola I. Nauczycielstwo krakowskie w okresie autonomii (1867–1914) // Inteligencja polska XIX i XX w. / Pod redakcją R. Czepulis-Rastenis. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1981. – S. 83–130.
35. Obraz doli nauczyciela ludowego w Galicyi. – Nakładem kraj. związku nauczycielstwa ludowego z drukarni narodowej w Krakowie. – б/д. – 72 s.
36. Okolnik c. k. Rady szkolnej krajowej w sprawie wyposażenia szkół w grunta orne // Dziennik Urzędowy c. k. Rady szkolnej krajowej w Galicyi. – Rocznik, 1897. – Nr. 19. – S. 1.

***THE DWELLING OF THE RURAL TEACHER IN GALICIA
(THE END OF XIXTH – 30S OF THE XXTH CENTURY)***

Oksana Baran

*PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine*

The dwelling of the galician rural teacher at the end of XIXth – 30s of the XXth century is analyzed in the article. So peculiarities of planing and interior of the dwelling, houshold buildings on the area of the yard. To the thought of the author, europian fashionable tendencies and traditions of the folk architecture are combined in the teacher's dwelling.

Keywords: *a dwelling, interior, a rural teacher, Galicia.*